

अधिष्ठातारमव्यक्तमित्यत्रोक्तमव्यक्तपदं व्याचष्टे व्यक्तमिति सत्त्वं बुद्धिः क्षेत्रसत्त्वं श्वरशब्दाः पर्याया इत्यर्थः ततश्च किमत आह अनीश्वरमिति ईश्वरादिपदोपात्तादृश्यादन्यत् तच्छब्दः परोक्षवाची नास्ति तत्त्वं परोक्षत्वं यस्य तदतत्त्वं नित्यापरोक्षद्रष्टुः स्वरूपं तदेव पंचविंशतेः पूर्णं तत्त्वं अनारोपितं रूपं अन्यत्सर्वमीश्वरादिकं दृश्यमारोपितमित्यर्थः ॥ ४१ ॥ उपसंहरति सांख्याः परिसंख्या नुदर्शनं प्रकुर्वते प्रकृतिमायां च प्रचक्षते जगत्कारणत्वेन वदंतीति संबंधः परिसंख्यास्थूलसूक्ष्मक्रमेण चिदात्मनि प्रपंचप्रविलापनं तामनुदर्शनं साक्षात्कारं संपादयंतीत्यर्थः ॥ ४२ ॥ प्रविलाप्या न्याह तत्त्वानीति प्रकृत्या सहचतुर्विंशत्तुर्विंशतिस्तत्त्वानि परिसंख्यायेतियोजना निस्तत्त्वः निर्गतं तत्त्वं परोक्षत्वं यस्मात् यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मेति श्रुतेर्नित्यापरोक्षइत्यर्थः ॥ ४३ ॥ अप्रकृत्यात्मा प्रकृतिर्नो निष्कृष्टः बुध्यमानः कर्तरि शानच् जीव एव प्रकृतित्यागात्केवलो भवति एतेन अबुद्धं प्रकृतिः बुध्यमानो जीवः प्रबुद्धः केवल इति प्रश्नश्च यस्योत्तरं संक्षिप्योक्तं ॥ ४४ ॥ समं ब्रह्मतस्य भावः साम्यं तस्यापि भावः साम्यता सा च ब्रह्मैव ब्रह्म विद्वल्लैव भवतीति श्रुतेः ॥ ४५ ॥ प्रकृतेर्ब्रह्मणो ब्रह्मदर्शनं मेव सम्यग्दर्शनं नाम न त्वब्रह्मदर्शनं रज्जुर्गदर्शनं वद्भूतत्वात्तस्य न हिरंजुं भुंजं गत्वेन पश्यन्सम्यग्दर्शी भवति किंतु रज्जुत्वेनैव पश्यन् एवं ब्रह्मण्यध्यस्तमं हंकारादिकं पश्यन् सम्यग्दर्शी अधिष्ठानं तु पश्यन् सम्यग्दर्शीत्यर्थः तथा शब्दः पादपूर्णाः यद्वा यथैतत्तथाश्रूयत इत्यध्याहृत्य श्रुत्यंतरप्रदर्शनार्थः यथा दाशतय्यामा भ्रायते परापूर्वेषां संख्यावृणक्ति वितर्तुराणो अपरे भिरेति अनानुभूतीरवधून्वा

अव्यक्तं क्षेत्रमित्युक्तं तथा सत्त्वं तथेश्वरः ॥ अनीश्वरमतत्त्वं च तत्त्वं तत्त्वं च विंशकं ॥ ४३ ॥ सांख्यदर्शनमेतावत्परिसंख्यानुदर्शनं ॥ सांख्याः प्रकुर्वते चैव प्रकृतिं च प्रचक्षते ॥ ४२ ॥ तत्त्वानि च चतुर्विंशत्परिसंख्यायतत्त्वतः ॥ सांख्याः सहप्रकृत्या तु निस्तत्त्वः पंचविंशकः ॥ ४३ ॥ पंचविंशो प्रकृत्यात्मा बुध्यमान इति स्मृतः ॥ यदा तु बुध्यते तस्मानंतदा भवति केवलः ॥ ४४ ॥ सम्यग्दर्शनमेतावद्भाषितं तव तत्त्वतः ॥ एवमेतद्विज्ञानंतः साम्यतां प्रतिपाद्यतु ॥ ४५ ॥ सम्यग्दर्शनं नाम प्रत्यक्षं प्रकृतेस्तथा ॥ गुणतत्त्वाद्यथैतानि निर्गुणेभ्यस्तथा भवेत् ॥ ४६ ॥

नः पूर्वीरिदं शरदस्तर्तरीति अस्यार्थः पूर्वेषां देवानां त्वाभ्राविकानां कामक्रोधादीनां संख्यासंख्यानि सुषां सुलुगिति सुषोढा परावृणक्ति परिवर्जयंति व्यवहिताश्चेति च्छंदसि व्यवहितक्रियाप्युपसर्गसंबंधस्तुतेः वितर्तुराणः अतिशयेन कालंतरतीति तर्तुराणः यद्गुणं तात्तरे स्ताच्छीलिकश्चानश्च उदोष्ठयपूर्वस्येत्यस्मादुदित्यनुवर्तमाने बहुलं छंदसीत्युत्तरं परत्वं अभ्यासगुणोरेफलोपाभावादिश्छांदसः अभ्यस्तानामादिर त्याद्युदात्तत्वे गतिकारकोपपदात्कदिति प्रकृतिस्वरः अपरे भिः शास्त्रीयैः शमदमादिभिः संख्यानि एति प्राप्नोति मुक्तिकामः कामादीन् जित्वा शमादीनां श्रयेदित्यर्थः अनानुभूतीः अननुभवान् अनचित्यस्य मध्यममिति प्रातिशाल्यसूत्रादीर्घमध्यत्वं रज्जुर्गज्ञानतुल्यानि भ्रांतिज्ञानानि अवधून्वानः कल्पिते देहादितादाल्प्यं प्रविलापयन् पूर्वीरनादिशरदः कालंतर्तरीति बलेन तर्तरीति अस्यानृचिप्रपंचदर्शनमननुभूतिशब्दे नोक्तं अत आत्मदर्शनमेव सम्यग्दर्शनमिति दर्शनं भ्रांतिदर्शनमिति सिद्धं सम्यग्दर्शनविषयस्य प्रत्यगाल्पस्याधिष्ठानस्य शून्यतां वारयन् सम्यग्दर्शनस्य नष्टवनिता साक्षात्कारतुल्यतां निरस्यति गुणतत्त्वादिति निर्गुणेभ्यः पुरुषेभ्योऽन्यानि यथा एतानि महदादीनि गुणतत्त्वात् गुणानांतत्त्वं ताद्वाव्यंगुणत्वाद्दृश्यत्वादिति यावत् यथैतानि व्यावहारिकप्रमाखरूपत्वेनाभ्रांतिप्रत्यक्षाणि एवं निर्गुणानां पुंसामपि अभांतं प्रत्यक्षं भवेदित्यर्थः निर्गुणेभ्य इति बहुत्वं भूतपूर्वगत्या प्रमातृभेदाभिप्रायं तस्माद्यथावस्त्वेवाल्लज्ञानं न भावनादिजन्यं नष्टवनिता ज्ञानवदिति सिद्धं ॥ ४६ ॥